

BEZOEK VAN EEN DUITSE GELEERDE IN 1762 AAN EEN GOUDSE PIJPEN- FABRIEK EN IETS OVER HET GLAZUREN VAN PIJPEN

door Piet Smiesing

Inleiding

In vroegere tijden, toen van moderne communicatiemiddelen nog geen sprake was, reisden geleerden, kunstenaars en zonen uit gegoede families naar vreemde landen om kennis te nemen van andere levensgewoonten, ambachten en technieken.

Wanneer buitenlandse reizigers op hun reis door ons land in de buurt van Gouda kwamen, verzuimden ze nooit een van de beroemde pijpenfabrieken te bezoeken. Soms werd een verslag van zo'n bezoek in een dagboek opgetekend en verkrijgen we hierdoor een uniek ooggetuigenverslag. Al eerder maakten we melding van het bezoek, dat de Duitse jurist Von Uffenbach in 1710 aan een Goudse pijpenfabriek bracht. (1) Ruim vijftig jaar later, in 1762, laat ook de Duitse natuurkundige Johann Beckmann zich rondleiden in een Goudse pijpenfabriek. (2)

De pijpenfabriek

Het is algemeen bekend, zo schrijft Beckmann in zijn dagboek, dat Gouda de belangrijkste pijpenleverancier van Duitsland is. Van de vroegere 500 pijpenfabrieken zijn er nu nog 300 in bedrijf. In de door hem bezochte fabriek werkten 18 mannen en 24 vrouwen. We kunnen hieruit afleiden, concludeert hij, dat een groot gedeelte van de Goudse burgerij bij het pijpmaken betrokken is. De in de fabriek gebruikte klei is afkomstig uit Luik en vooral uit Maastricht. Beckmann vervolgt zijn verslag met een nauwkeurige beschrijving van alle handelingen, die de kleipijp zijn uiteindelijke vorm geeft. Aangezien de meeste handelingen van het pijpmaken inmiddels algemeen bekend zijn, zullen we deze hier onvermeld laten. Belangrijk in zijn relaas zijn echter vooral zijn mededelingen over het glazuren van pijpen. Ook Von Uffenbach maakte in 1710 melding van het glazuren van pijpen. Zijn verslag was echter op dit punt niet zo overtuigend. Om Beckmanns verhaal op geloofwaardigheid te toetsen, volgen eerst wat gegevens over de auteur.

Johann Beckmann (1739-1811) gaf colleges in kunst en wetenschappen en de economie. Hij wordt als grondlegger beschouwd van de technologie als wetenschap. Deze kwaliteiten maken hem tot een betrouwbaar waarnemer.

We nemen zijn verslag weer op, als de pijpen voor afwerking in handen van oude vrouwen komen. Zij snijden het overtollige van de koppen weg, terwijl anderen de nog zachte pijpen met een

"tand" (glassteen) polijsten. Vervolgens stempelen de vrouwen de merken op de koppen en brengen op de pijpen die geglazuurd worden een compositie aan!

De pijpen worden in een aardewerk pot schuin om een aardewerk cylinder geplaatst, waarna de pot in de oven wordt gezet. Om de pijpen onderweg naar de consument afdoende te beschermen worden ze, horizontaal tussen lagen boekweitdoppen, in grote houten kisten verpakt.

Aan het slot van zijn verslag merkt Beckmann op, dat enige van zijn landgenoten, na het pijpenmakersvak in Gouda geleerd te hebben, in Duitsland met succes pijpenfabrieken hebben opgericht. Hierdoor zijn de Goudse fabrikanten bijzonder wantrouwend tegenover vreemden geworden. Volgens Beckmann hebben Goudse pijpen door de opkomst van de Duitse pijpenindustrie geen enkele waarde meer. In openbare gelegenheden zoals wijnhuizen zijn de pijpen ook al breekt men er zes bij het bedrag van de vertering inbegrepen.

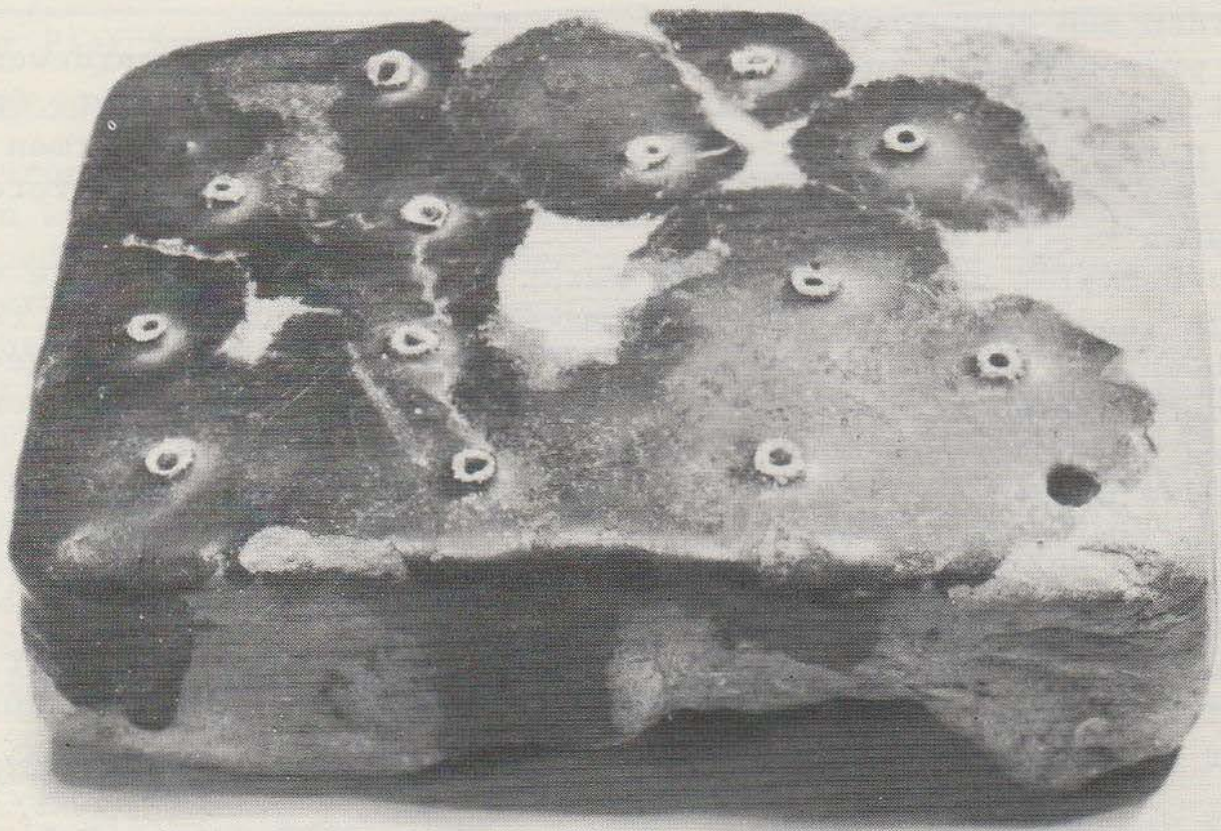
Gouda is geen mooie plaats, vervolgt hij, de ervaring leert, dat in zulke oorden waar weinig doorgang is, alles veel duurder is dan in de grote Hollandse steden.

Het glazuren van pijpen

Volgens Beckmann worden pijpen die geglazuurd worden, eerst van een compositie voorzien. In de collectie van Martin van Leeuwen bevindt zich een pijpekop uit het midden van de 18e eeuw, waarop inderdaad eerst een compositie was aangebracht. Het betreft een pijp waarvan de kop is versierd met een reliefafbeelding van de theetafel tegenover de koffiepote en initialen van de maker (RI?). Onder de transparante glazuur is onder de koprand in groen een guirlande met veelkleurige bloemen aangebracht. Het aanbrengen van een versieringsmotief onder het glazuur werd toen, gezien de schaarse vondsten, maar sporadisch toegepast.

Meestal werden de pijpen in de 17e en 18e eeuw slechts bedekt met een doorzichtige glazuur. Waarschijnlijk werd hiervoor loodglazuur gebruikt, dat in tegenstelling tot tinglazuur doorzichtig is en een lage smelttemperatuur heeft. Dit glazuur kan in een tweede 'brand' bij een lagere temperatuur worden aangebracht.

Door toevoeging van metaaloxiden worden verschillende kleuren verkregen. Deze variëren op bodemvondsten van lichtgeel tot geelbruin en van lichtgroen tot donkergroen. Enkele pijpfragmenten uit de pijpenstort van Jan Blij, Kortendijk in Gorinchem, zijn geglazuurd met donkerbruine en bruinzwarte ondoorzichtige - opaak - glazuur. Dit type glazuur wordt ook aange-

afb. 1

Utrechtse vondst van een baksteen. In de steen zijn 14 gaten geboord. In 13 gaten zitten de vastgebakken mondstukken, die na het afbreken van de pijpen daarin achterbleven.

troffen op de baksteen, die in de Utrechtse wijk Overvecht bij Lauwerecht gevonden werd. (afb. 1) De te glazuren pijpen werden na in het glazuur gedompeld te zijn, in een mop zachte roodbakkende klei gestoken. Deze pijpen zijn al een keer gebakken, want de zeer breekbare ongebakken pijpen zouden het dompelen in de glazuurpap en de verticale stand tijdens het bakken niet verdragen. Later werden de pijpen van de steun afgebroken en de mondstukken glad gevijld.

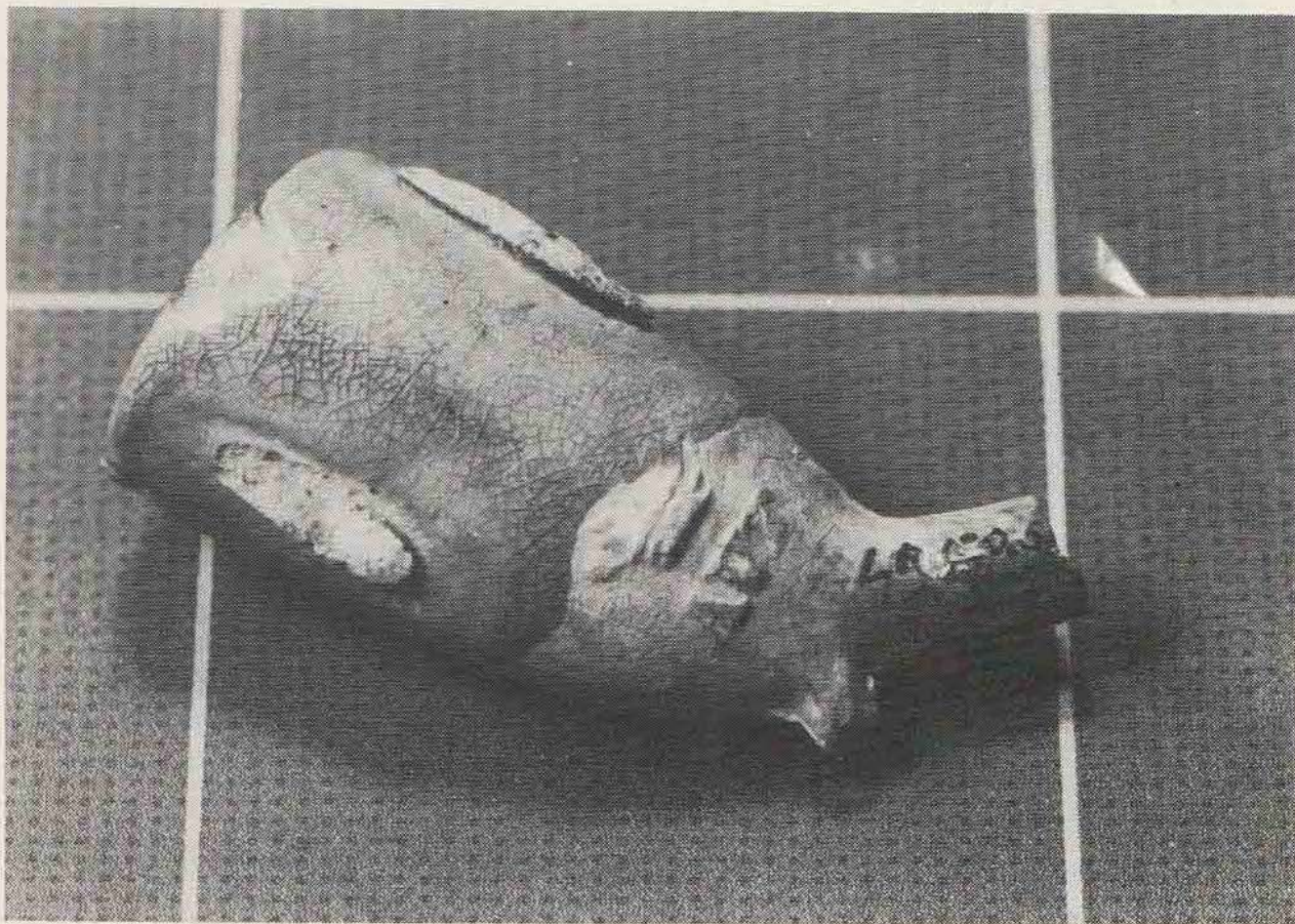
Conclusie

Het geringe aantal bewust geglazuurde pijpfragmenten in zo'n omvangrijke pijpenstort als in de kelder van de Kortendijk in Gorinchem vormt een aanwijzing, dat in die stad maar weinig pijpen van glazuur werden voorzien. Hierbij kan met de mogelijkheid rekening worden gehouden, dat geglazuurde pijpen minder snel breken en daarom in de pijpenstort nagenoeg ontbre-

ken. Ook het langdurige verblijf in de grond, waarbij de poruze pijpen scherp veel vocht met opgeloste chemicaliën opneemt, zal een blijvende hechting niet bevorderen. Het vinden van geglazuurde tabakspijpen blijft door deze factoren een zeldzaamheid.

De glazuurlekkages tijdens het bakken van het aardewerk in de slecht afgedekte pijpenpotten geven aan, dat aardewerk maar één keer werd gebakken. (afb.2)

Het grove aardewerk werd vaak geglazuurd met keukenzout. Het zout wordt dan door verschillende gaten in de ovenkop in de laaiende hitte geworpen. Gelijktijdig worden alle toevoer- en aftrekkanalen afgesloten. De dampen van het keukenzout en water verbinden zich met het kiezelzuur uit de klei en vormen een doorzichtig glaslaagje. De vondsten van de baksteunen tonen aan, dat tabakspijpen niet op deze manier werden geglazuurd.

afb. 2

Utrechtse berookte pijpekop, voor een groot deel bedekt met transparante, groengele glazuur, dat tijdens het bakken in de pijpenpot is gedropen.

NOTEN

- 1 P. Smiesing, Een bezoek aan een Goudse pijpenfabriek in 1710, PKN X, 37, 1987, pag. 3-4.
- 2 Johann Beckmann's dagboek van zijn reis door Nederland in 1762, pag. 363-365. Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap XXXIII, 1912.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Brouwer, W.C., Klei, in: D.A. Zoethout, De schatten der aarde, Amsterdam, 1935, pag. 290-318.
- Jansen, B., De kunst van de pottenbakker, in: B. Jansen e.a., Ambacht en techniek van de kunstenaar, Bussum, 1964, pag. 127-139.
- Vooy's, I.P. de, Aardewerkfabrikage, Glasfabrikage, Malerijen. L.A. van Royen en I.P. de Vooy's, Leerboek der Mechanische Technologie, deel II, 1e stuk, Gorinchem, 1926.

FOTO'S

Jac. P. Stolp

OPSCRIFTEN OP TABAKSDOZEN

In een boek uit 1719, gedrukt bij Jeroen Jeroense te Amsterdam, kwamen we onderstaande opschriften tegen die betrekking hadden op tabaksdozen.

Op een Toebaks-doos

*Juffrouw, dat's een orientaal'tje, niet?
Ja Heer, den Toebak is goet, maar jou pijp en deugt niet.*

Op een Toebaksdoos van Schildpad

*Myn lichaam is vernielt, myn wooning is gebrooken,
Men draagt my in de zak om toebak uit te rooken.*

Op een Toebaksdoos

*Tabak is goet
Het Bier is zoet,
De Wyn is sleur
Nog kies ik de Meyt voor keur.*

Uit: Koddige en ernstige opschriften op Luyffens, Wagens, Glazen, Uithangborden en andere taferelen.